अमर पुत्र

भीमनिधि तिवारी

"के गर्न लाग्नुभयो भाजुलाल दाजु ?"

"यसै बसिराख्या ।"

"आज कति दिन भयो ? "

"उन्नाईस । हैन, बीस दिन भयो ।"

"कर्म को लेखो ।"

"के गर्नु !"

"उल्टो भयो, तपाईं गएर छोरो रहनुपर्ने…"

'भनेर के गर्ने ! देउतालाई उही चाहियो ।"

हुन पनि भाजुलाल विचरोको सर्वनाश नै भएको थियो । त्यस बूढेसकालमा, सुती-सुती दूध-भात खानुपर्ने बेलामा, अपरजटको व्यथाले एउटा मात्र छोरो जुजुलाल खसिदियो । बूढी जहान, भर्खरकी उमेरदार बुहारीलाई लिएर उनले बाँच्नुपरेको थियो—इच्छा नभए तापनि; हृदयमा पीर, चिन्ता, तापको बोझ बोकेर भए तापनि । शरीरका अङ्ग प्रत्यङ्ग सबै सुकेर गइसकेका थिए । पहेंलो चेहरा, फुस्रा आँखाका नानी, हातभरि मोटामोटा नागबेली नसाहरूले नागले झैं उनलाई बेह्रेर राखिछाडेका थिए ।

लामो श्वास प्रश्वासपछि उनले भने—"मलाई मेरो छोरो गएको भन्दा पनि यो शिल्पकारी गयो, यो कला लोप हुने भयो भन्ने बढ्ता दु:ख छ। म मरेपछि यो मिहीन काम फेरि कसले गर्न सक्छ? ऊ तयार भएर आएको थियो। एक दुई वर्षमा पूरा हुन्थ्यो।"

भाजुलालका यस्ता विरहका कहानी सुनेर सानुमानलाई पनि भित्र वेदना भएर आयो, किनकि उनी पनि शिल्पकार नै थिए। भाजुलालको जस्तो हात्तीदाँतको होइन, उनी श्रीखण्ड, रक्तचन्दन आदि मूल्यवान् काठहरूको अनेक कलापूर्ण कृतिहरू बनाउँदथे।

चैतको महीना, बाहिर उराठिलो घाम लागिरहेको, नजीकैबाट तमौटेहरूले लगातार टन्याङ टन्याङ परस्परमा जुआरी खेलेर भाँडा बनाइरहेको अप्रिय आवाज आइरहेको थियो। यसै औसरमा उनको भित्रि दिलले पनि एक आवाज दियो—"नबाँच अब। कसको निम्ति बाँच्छस्?"

हरेक दिन बिहान बेलुकी एकान्त स्थानमा बसेर बूढीले बहाएको आँसु, बुहारीले छोडेको हुँक्क–हुँक्कको वेदनायुक्त स्वरले उनलाई बाधामाथि अतिशय बाधा थपिदिन्थ्यो।

कलाकारमाथि पर्ने कालको कुदृष्टि बालिष्टमा लेटी-लेटी खाने समाजका कीटाणुहरूमाथि किन नपरेको होला?

यसै औसरमा पल्लापट्टि घरको झ्यालबाट एक बोलावटको आवाज आयो—

"भाजुलाल, पाजु!"

"ज्यो, किन?"

"तपाईंलाई खोज्न को आएको छ तल।"

चिन्ताले खाइसकेको कमजोर जीउ बिस्तारै उठाएर बार्दलीमा उभिएर उनले सोधे—"को खै? ए: माथि आउनोस्।"

ती आगन्तुक एक भक्त थिए, किनभने उनले वस्त्र, वेशभूषा र तिलक आदिबाट जसले पनि बताउन सक्थ्यो—उनी वैष्णव हुन्।

सानुमानचाहिं दुई जनाको कुराकानीमा बस्नु सभ्यताको अज्ञानता हुन्छ भन्ने ठानेर होला ती माथि कोठामा आएको छिनभरपछि जुरुक्क उठेर आफ्नै घरतिर आए ।

ती भक्तले भाजुलाललाई एउटा चित्र—घुँघुरिएका रौं, मयूर मुकुट, बाहुमा बाजू, कङ्कण लामो वनमाला, हातमा मुरली लिएर मोहनी अवतारमा उभिएका श्रीकृष्णको चित्र देखाएर भने—"मलाई यस्तै मूर्ति बनाइदिनुपर्‍यो, सफा सेतो दूधजस्तो हस्तेहाडको ।"

भाजुलालले 'हुन्छ' भन्न पनि सकेनन् फेरि 'हुन्न' भन्न पनि । हुन्छ भनून्, नैराश्यपूर्ण अन्धकारमा रमलिएको जीवनले अब के काम गर्न सक्लाजस्तो उनलाई लाग्यो, हुन्न भनून्, आफ्नो सीपको प्रख्यातिले आफ्नो नाम सोधी-सोधी घरको द्वारसम्म आएर आग्रह गरेका एक भक्तलाई विमुख पठाउन उनको भावुक दिल र पेशाले दिँदैनथ्यो, मान्दैनथ्यो ।

उनले हक्क-न-बक्क परेर शून्य मस्तिष्कले ती भक्तको चेहरामा हेरी मात्र रहे ।

"काम गाह्रो भएको हुनाले तपाईं बनाउ न सक्नुहुन्न कि ?" संशय लागेको छाँटले भक्तले सोधे ।

यस्तो वाक्य सुनेपछि भाजुलाल अनुहार केही लाल-लाल पारेर अभिमानयुक्त वाणीमा बोल्दै गए—

"नसक्ने कुरा होइन, कस्तो-कस्तो सीपको काम गरिराख्या मान्छे, यो के छ र ? डेढ-डेढ हात, दुई-दुई हात अग्लो पशुपतिनाथको, मछेन्द्रनाथको, कृष्णमन्दिरको कति कति मूर्ति बनाइसक्यौं यही हातले । जरताको तस्तो, फोटो खिचेको जस्तो, सिङ्गो-सिङ्गो हात्तीदाँतमा जालीदार बुट्टा, रामायणको कथा, बुद्धचरित्रको कथा, कस्तो–कस्तो काम गर्‍यो । अरू सानोतिना पानबट्टा, किश्ती, फूलदान त्यस्तो त कति कति । यो जाबो कृष्णको मूर्ति बनाउन सक्तिनँ ? के छ र यसमा ?"

त्यो उमेर, त्यस्तो जीर्ण शीर्ण बूढाको त्यस्तो गर्जन सुनेर ती भक्तले केही उत्तर नदिई गम्भीर भएर एकोहोरो सुनी मात्र रहे र अन्त्यमा शान्त मुद्राले नरम शब्दमा बोले—"नसक्ने भनेको होइन मैले।" ललितपुरको इखालखु (जुमवहाल) टोल हस्तेहाङको काममा यसै प्रख्यात। उसमाथि शिल्पकार भाजुलालको हात! थाहा छ मलाई, तपाईंकै यही सानो कोठाबाट तयार भएर निस्केका कलात्मक कृतिले हाम्रो नेपालको नाम उज्ज्वल पारिदिएको छ; गौरव बढाइदिएको छ।"

"हो: चिन्हेको त रहेछ नि।" सरल र निष्पाप दिलदेखिको उद्गार केही मुस्कुराहटको साथ निस्कियो—"अघि, बनाउन सक्नु हुन्न कि? किन होचाएको त? कति दिनमा तयार पार्नुपर्ने?"

"जतिसक्यो उति चाँडै। कति दिन लाग्छ, मलाई थाहा छैन। हस्तेहाङको गिँडोलाई साकार सुन्दर मूर्ति बनाउनुपर्ने। म के भनूँ। ती भक्तले घाँटीमा लट्केको तुलसीको मालाको एक-एक दाना अनायास लाउँदै भने।

"हुन्छ, म बनाइदिन्छु। बैन्हा छाड्नोस्।"

उनले त्यो अडर लिनाका दुई कारण थिए: एक, सबैं छोरालाई सम्झेर झोक्राएर कति बस्नु काममा लागेपछि मन बहलिन्छ। अर्को, गर्जको दु:ख छ। दुई चार रुपियाँ भए पनि आम्दानी त हुन्छ।

"अम्मा मोल कति?"

"मोलको कुरा नगर्नोस्। ऐले दस रुपियाँ बैन्हा छाड्नोस्। मूर्ति तयार भएपछि तपाईंलाई खुशी तुल्याएर तपाईंले दिएको लिने। तपाईं ईश्वरको भक्तितिर लागेको मान्छेसित केको मोलमोलाई।

यति भनिसक्नासाथ ती भक्त दस रुपियाँ गन्दै थिए, बीचैमा करुण स्वरले भाजुलालले भने—"के गर्नु, मेरो छोरो खस्यो! म बहुला जस्तो भएको छु। बुद्धि नै ठेकानमा छैन।"

"ए: ज्या:। नाश भएछ!" सहानुभूति दिएर ती भक्तले उठेर जाँदै सोधे—"उसो भए म कहिले लिन आऊँ त?"

"पन्ध्र दिनपछि।"

\+ \+ \+

एक बित्ताको हस्तेहाडको गिँडलाई ठाडो दुई फ्याक पारेर त्यसैको एक टुक्रामा प्रात:देखि सन्ध्यासम्म भाजुलाल चलिरहन्थे—कुटकुट, कुटकुट। उनका वरिपरि ठूला र साना अनेक आकार र प्रकारका करीब सवासय जति ज्यावलहरू उनलाई हेरेर सुतिरहेका थिए; मानौं कहिले मलाई पनि उचाल्लान् र म पनि भगवान्‌को मूर्ति बनाउने काममा सरीक हुन पाउँला जुन-जुन बेला जुन-जुन ज्यावलको आवश्यक पर्थ्यो त्यो-त्यो बेला ती-ती उनी प्रयोग गर्थे। आश्चर्यको कुरा, उनलाई पर्यन्त थाहा थिएन अमुक-अमुक ज्यावलको नाम के के हो। तर ती सबलाई उनी स्वयं निर्माण गर्दथे।

हस्तेहाडको धूलोजस्तै सेतै फुलेको कपाल र दाह्री, नाकको टुप्पामा अडेको मामूली तारको फ्रेमवाल चश्मा, टालेको र मैलो भोटो, सुरुवाल, कसलाई थाहा! विश्वविख्यात शिल्पकार भाजुलाल यिनै हुन्, जसका कलाकृति यूरोप, अमेरिकाका सङ्ग्रहालयमा रहेका थिए: कलापारखीहरूले हेरेर आश्चर्यले औंला टोकिरहेका थिए।

आज पनि त्यही, भोलि पनि त्यही, पर्सि पनि त्यही, श्रीकृष्णको मूर्तिको खस्रो खाकामाथि सानो ज्यावलले कुटकुट, कुटकुट।

केही दिनपछि, मूर्ति तयार भएपछि, अन्त्यमा जब आँखा बनाएका थिए, मूर्ति हाँस्यो। साथसाथै उनको रोएको दिल पनि हाँस्यो। उनले त्यस मूर्तिलाई भावुक आँखाले धेरै बेरसम्म हेरिराखे, हेरिराखे। जति हेरे पनि उनका आँखा अघाएनन्; दिल अघाएन; नजाने उनले त्यस नवनिर्मित श्रीकृष्णको मूर्तिमा के देखे।

प्रात: कालको समय, केही परेवाहरू पखेटा फैलाएर भर्खरै मात्र झुल्किएको घाम, छानामा तापिरहेका थिए। छिन-छिनमा चोकको बीचमा उभिएको भोगटेको फूलको बास्ना आइरहेको थियो, हरर्र हरर्र। भाजुलालको घर, प्राचीनताको स्मारक, उसमाथि उनी बस्ने कोठा चाहिँ

तडक-भडकरहित, सीधासाधा उनको जीवनजस्तै थियो । त्यही कला-पूर्ण तर निकै पुरानो एउटा खटियामाथि उही मूर्तिलाई राखेर उनी त्यसलाई टुलु-टुलु हेरिरहेका थिए; एक मन, एक बुद्धि र, एक चित्तले ।

यत्तिकैमा तल्लो भन्याङबाट आवाज आयो, साथै "शिल्पकार कहाँ हुनुहुन्छ ?" भन्ने वाक्य पनि । भाजुलालले स्वरले चिन्हे, उनै भक्त आए । मुखले चाहिं "माथि, माथि पाल्नोस्" भनेर हातले चाहिं हत्त-र-पत्त त्यस मूर्तिलाई सिरानमुनि लुकाए । यस्तो गर्नाको कारण क्या हो केही थाहा भएन ।

ती भक्तले माथि आइपुग्नासाथ, शिल्पकारको अनुहार देख्नासाथ, उत्सुकताले भरिएको वाणीमा सोधे —"सकियो ? मूर्ति सकियो ?"

भाजुलालको हृदयमा द्वन्द्व चल्यो— सकियो भनूँ, खै लेऊ त भन्छन् । दिऊँ ? कसरी दिऊँ? सकिएको छैन भनूँ, झूटो कसरी बोलूँ? मूर्ति तैयार भइसकेको थिनो । अन्त्यमा उनमा एउटा विचार आयो । अनि उनले भने—"पन्ध्र दिनपछि आउनू भनेको, दस दिन पनि पुगेको छैन । बिहीबार बिहीबार आठ, शुक्रबारले नौ दिन भो भरखर आज ।" "तैयार नभए तापनि कति सकियो त ? हेरूँ न ।" उही उत्सुकता र चञ्चलताको वाणीमा भक्तले सोधे ।

"पन्ध्र दिनपछि आउनोस् ।"

"ऐलेसम्म थालेको पनि छैन ?" आश्चर्यले आँखाका दुवै पुतली फैलाएर उनले फेरि सोधे ।"

"पन्ध्र दिनपछि आउनोस् ।" भाजुलालले फेरि पनि उही जवाफ दिए ।

"आजको छ दिनमा त पन्ध्र दिन पनि पुग्छ । अवश्य सिध्याउनु-पर्छ है । मलाई खाली फर्कन नपरोस् ।" उठेर जाँदै ती भक्तले भने ।

जसै तल्लो भन्याङबाट उनी ओर्लेको आवाज आएको थियो अनि भाजुलालले त्यस मूर्तिलाई सिरानमुनिबाट झिकेर त्यही खटियामाथि राखेर उस्तै गरेर शान्तभावले हेर्न थाले टुलुटुलु । हेर्दाहेर्दै परेलासमेत

फुलेका उनका आँखाका डील-डीलमा आँसुका दाना छचल्कन थाले टलपल-टलपल ।

\+ \+ \+

पन्ध्रौं दिनको दिन, तेस्रो प्रहरको समय, ती भक्त आशापूर्ण हृदयले शिल्पकारको कोठामा आइपुगे । उनले श्रीकृष्णको मूर्तिलाई सानो खटियामाथि अडाएर राखेको देखे । देख्नासाथ लोभिएको दिलले उनले त्यसलाई आफ्नै हातमा लिएर गहिरोसित हेर्न थाले : हेर्दाहेर्दै भित्र आत्माबाट एक उद्‌गार निस्कियो—"आहा ! क्या मनोहर मूर्ति !!"

भाजुलालको चेहरामा चाहिं दीनता, उदासीनता, जडता र अकर्मण्यताका झलक देखिन्थे ।

"कति लिनुहुन्छ यो मूर्तिको ?" भक्तले सोधे—"अब कति दिनुपर्‍यो मैले ?"

भाजुलाल बोलेनन्, केही बोलेनन् मानौं उनको गलामा सारा उर-व्यथाहरु थुप्रिएका थिए ।

"भन्नुहोस्न त कति दिनुपर्‍यो मैले ?" मूर्तिलाई ठोगेर त्यही खटियामाथि राखेर भावुक नयनले हेरिरहेर उनले सोधे

भाजुलाल तैपनि बोलेनन् मानौं उनको वाक्‌शक्ति नै लोप भएको थियो ।

ती दुवैजना त्यही एक मूर्तिलाई निर्निमेष दृष्टिले हेरिरहेका थिए, नजाने कस-कसले त्यसमा के के देखेका थिए ।

"क्या सुन्दर मूर्ति ?"

ती भक्तको हृदयले एक आवाज फेरि बोल्यो ।

भन्नुहोस्न त कति लिने हो ।"

अनि भाजुलालले क्षीण स्वरमा भने—"यो मूर्ति तपाईंलाई दिने हैन ।"

"मेरो आडरमा बनाएको होइन ?"

"हो ।"

"अनि ?"

"नदिने ।"

"किन ?"

(उत्तर नास्ति)

"मोल भन्नुहोस्न जति लिने हो म त्यत्ति नै दिन्छु । मलाई अब चाहिएको छैन; मलाई त भगवान्‌को मोहनी मूर्ति चाहिएको छ ।" ती भक्तले उदार दिलको परिचय दिँदै भने ।

"जति दिए पनि नदिने ।" ती वृद्ध शिल्पकारले पनि बोले—"मलाई पनि यही मूर्ति चाहिएको छ । दस दिनपछि आउनोस् म तपाईंलाई फेरि अर्को बनाइदिन्छु ।"

आफ्नो अाडरमा भएको, आफूलाई त्यस्तोविधि मनपरेको मूर्ति नदिएर फेरि दस दिनपछि आउनू अर्को बनाइदिउँला भनेको सुन्दा ती भक्तलाई केही क्षोभ भयो । के छाँटको तरङ्गी बहुलट्टी बूढोकहाँ आइपुगेछु भन्ने ठानेर उनले एक आवेशमा भने—"ओमबहालमा तपाईं मात्र हुनुहुन्न शिल्पकार । अरू पनि काम नपाएर यसै बसिरहेका छन् बेकार । फिर्ता गर्नुहोस् मेरो बैंन्हा अन्तै बनाउन लाउँछु ।"

"नरिसाउनोस्न त्यसरी । म बनाइदिउँला" करुण स्वरमा भाजुलाल बोले ।

"भो पर्दैन, दिनुहोस् बैंन्हा ।"

त्यसपछि भाजुलाल उठे र आफूसित रहेको जम्मा साढे पाँच रुपियाँ सन्दुकबाट झिकेर बाँकी नपुग स्वास्नी र बुहारीसित मागेर दस रुपियाँ ती भक्तको अगाडि उनले गनेर राखिदिए ।

रिसको एक रन्कोमा रुपियाँ सोहोरेर भक्त पनि केही नबोलेर जुरुक्क उठेर गए ।

बुढाको यस्तो चाल देखेर बूढी अगाडि बसेर धेरै कचकच गर्न लागिन्—वनिसकेको मूर्ति नदिएर झन् बैंन्हासमेत फिर्ता गर्ने ! दिएको

भए अरू रुपियाँ पनि आउँथ्यो । के खर्च गर्ने अब ? चामल छैन, दाउरा छैन, इत्यादि । सासूको यस फतफतमा बुहारीले पनि थपथाप गरिन् । घरको सुख र दुःख सबैको साझा न हो ।

दुईतिरबाटको दुईजनाको निरन्तर करकरले गर्दा भाजुलालका दुई कानका जाली नै फाट्लान् जस्ता भए । असह्य भएर उनले त्यो मूर्ति नदिनाको कारण दीन मुद्रा, क्षीण स्वरमा बताउँदै गए—"म कसरी दिन सक्छु, यो मूर्ति ? मेरो प्राणभन्दा प्यारो यो मूर्ति । कृष्णको मुकुट लाएर हातमा मुरली लिएर मेरो छोरो, मैले शङ्खमूलको चितामा खरानी पारिसकेको छोरो, फेरि यहाँ आएको छ । हेर्, गढेर हेर्, मुसुमुसु हाँसेर कुरा गर्लाजस्तो गरेर उभिएको छ ।"

लोग्नेको यस्तो कुरा सुनेर बूढीले हातमा त्यस मूर्तिलाई लिएर गहिरोसित हेरिन् : हेर्दाहेर्दै उनलाई भक्कानो छुटेर आयो । अनि उनी त्यसैलाई छातीमा लगाएर रुन थालिन्—"मेरो जुजु !"

बुहारीले पनि आफ्नो दिल थामेर बस्न सकिनन् र सासूको हातबाट त्यो मूर्ति खोसेर हेर्न लागिन् । नभन्दै सम्पूर्ण भाव र झल्को आफ्नै स्वर्गबासी लोग्नेको ! उनी पनि त्यस मूर्तिले आफ्नो छतीमा हानेर, कहिले च्यापेर, वेदनापूर्ण पुकारमा विलाप गर्न थालिन् ।

सासू र बुहारीको आँसुको धाराको बीचबाट एउटा संयुक्त वाक्य निस्कियो—"दिनुहुँदैन, यो मूर्ति बाहिर दिनुहुँदैन ।"

भाजुलालको मानवी हाडको छोरो चिताको खरानी भएर नाश भए तापनि हस्तेहाडको कृष्णावतार छोरो त कालान्तरसम्मन् संसारमा रहिरहला । यही भयो । उनको "अमर पुत्र ।"

★